

նաևանդ 5.—6. դարուն, երբ Բասեն կը կազմէր արեւմտեան սահմանը Պարսից տիրապետութեան ընդդէմ Հոմայեցիներու եւ Բողբերդ—Հասանկալէն իր կարեւոր ուղղափառական դիրքին պատճառաւ թշնամի յարձակումներու շատ յաճախ ենթակայ էր: Հաւանաբար Պարսից Վաղարշ թագաւորն իր շինարարութիւններու⁵⁰ ժամանակ մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցած ըլլայ Բողբերդի ամրոցին եւ անոր բաղանիքներուն կառուցմամբ: Եւ այս իրողութիւնը միանգամայն առիթ տուած ըլլայ Մովսէս Սորենացուի Վաղարշաւանի⁵¹ աւանդութեան ծագման:

Ինչպէս որ թանձրամած խաւարի մէջ երբ լուսաշող ճառագայթ մը մուտ գործէ, տակաւ տակաւ առարկաներն իրենց իրական պատկերը կը ստանան, այսպէս ալ, կը կարծենք, թէ մեր մանրակրկիտ քննութիւններու լոյսին շնորհիւ Բողբերդ—Աւնիկ ամրոցը թութափելով իր վրայէն դարերու ստուերամած մշուշը՝ իր հարազատ կերպարանքով կանգնած կը կենայ մեր աչքին առջեւ Բասենի դաշտին մէջ:

Այն տեղ, ուր այսօր Ուզուն Հասանի անունը կը տիրապետէ, կար ուրեմն հայկական բնիկ եւ սիրելի անուն մը: Այդ ամրոցը մեր պատմութեան եւ մատենագրութեան մէջ կոչուած է՝ Ղազար Փարպեցիէն

⁵⁰ Համեմատել Nöldeke, Tabari: Geschichte der Araber und Perser, 1879, էջ 134. — Arthur Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen 1936, էջ 291, ծն. 5.

⁵¹ Մովսէս Սորենացիին հետեւելով բառական կերպով կը կրկնեն նոյն աւանդութիւնը Վաղարշաւանի վրայ յաջորդ հայ պատմագիրները. այսպէս օրինակ Ասողիկ, Վարդան, Սամուէլ եւն: Իսկ Լաստիվերացի դիտէ Դաստակերտն մեծ Վաղարշաւան. խօսելով Տուղրիկ արշաւանքներուն մասին, կ'ըսէ, եկեալ մինչեւ ի դաւանն Բասեն եւ մինչեւ ի դաստակերտն մեծ, որ կոչի Վաղարշաւան, քանդեալ ապականեցին դաւանս քանն եւ շորս սրով եւ հրով (Պատմ., էջ 54), եւ այս կը շարունակէ: Եւ կամէին այնու ձեռնարկութեամբ դալ ի քաղաքն Կարնոյ, բայց որ ծովու եր սահման... արդեւ զնոսս յընթացից իւրեանց (անդ, էջ 55): Այս նախադասութիւնը կը յիշեցնէ նոյն պատմագիրին Աւնիկի մասին գրածը (անդ, էջ 80). «Ի՞նչն է (Տուղրիկ) յընդարձակ դաշտն Բասենոյ առ անառ ամրոցան որ կոչի Աւնիկ, ... եւ անցեալ առ նովու դալ ի գլուխն Բասենոյ, մերձ ի դեօզմ որ կոչի Դուն: Եւ երկալ անտի սակաւ արամը յանդէսս ի վերայ գահին որ հայի ի Կարնի, ետես զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ... դարձաւ անդրէն»: Ուրեմն Լաստիվերացիին համար այդ երկու անունները համադրելին: Իսկ Շապուհ Բագրատունիի պատմութեան մէջ Վաղարշաւան կը նոյնանայ Բասենի հետ. «Եւ էառ (Մմբատ) զամրոցն զԵրնջակոյ եւ զԱլաշկերտ եւ զՎաղարշաւան, որ է Բասէն» (Պատմ. էջ 117):

Բողբերդ, Սերիոս Բագրեւանդայ եպիսկոպոսէն Բողբերդահալ⁵², Ժողովուրդին աւելի հասկանալի սակայն համադր յորջորջումով մը: Իսկ իններորդ դարուն նա կը ներկայանայ իբրեւ պաշտօնական Աւանը Բասենի, Մովսէս Սորենացիէն այսպէս յորջորջուած. տասներորդ դարուն Կոստանդին Ծիրանածիլնի մօտ ստացած է սամկլին սիրելի Աւնիկ կերպարանքը, եւ այս Ժողովուրդական յորջորջումն իբր յատուկ անուն կը մնայ տիրապետող մինչեւ ԺԶ. դարու սկիզբը: Այսպէս կը ներկայանայ, ինչպէս տեսանք, Լաստիվերացիի մօտ. այսպէս կը ճանչնան Շերեֆեդդին, Կլաւիտոյ եւ Թոմաս Մեծօփեցի եւն: ԺԶ. դարէն սկսեալ Աւնիկ հռչակաւոր անունն ալ մոռացութեան կ'ենթարկուի եւ անոր փրատակներուն վրայ կը կանգնի նոր անուն մը օտար՝ Հասանկալէ:

(Վերջ:) Հ. Պ. Տէր-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՄԱՐԿՈՍԻ ԱՆՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԺ ՎԵՐՋԵՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԵՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

Մարկոսի Աւետարանի ԺԶ. 9—20 համարները ցայսօր ծանօթ են հայերէն վեց զանազան թարգմանութիւններով: Առաջին խումբը կը ներկայացնէ Չօհրապեան Աստուածաշունչի հրատարակութեան բնագիրը¹, որ ամէնէն ընդհանրացածն է, երկրորդն է Վիեննայի Միխիթարեան Մատենադարանի թ. 342 ձեռագիր աւետարանի խմբագրութիւնը², որ լեզուէն դատելով հնագոյն թարգմանութիւնն է, երրորդ խումբը

⁵² Ըստ Ալիշանի Բողբերդահալ տակաւին. կը յիշուի ԺԴ. դարուն. Փրոբենացի Սրատապերն վաճառականութեան յամի իբր 1335, ի տեղագրութեան ճանապարհի կարտանայ՝ յԱյսոյ շահաստանէ Հայոց կիլիկիոյ՝ մինչեւ ցԴաւրէժ Ատրպատականի յիշէ յետ Կարնոյ եւ Բաղանեաց (Հասանկալ), զայս հանգոյց Սերիոսէ յիշեալ Polorbecche կոչելով (Այրարատ, էջ 25): Դժբախտաբար մեզ հնարաւոր չեղաւ ձեռք ձգել այդ գրութիւնը, որով ի վիճակի չենք հաստատել թէ որքան ստուգութիւն ունի Ալիշանի մերձեցումը Քէօփրիւքէօյի համար: Ալիշան հաւանաբար ընկալեալ կարծիքին հետեւելով այդ մեկնութիւնը տուած է:

¹ Տղ. Վենետիկ 1805, էջ 682:
² Հ. Պ. Տէր-Պետեան, Մարկոսեան Աւետարանի ԺԶ. 9—20 համարները Հայոց քով: Յուշարձան գրական Ժողովածու. Վիեննա 1911, էջ 374 բ:

կը կազմեն Վենետիկի Միխիթարեանց թ. 1230³ եւ Էջմիածնի թ. 37⁴ գրչադրերը, չորրորդ՝ Էջմիածնի թ. 36⁵, հինգերորդ՝ Վիեննա թ. 442 եւ 463⁶, վեցերորդ՝ Վիեննա թ. 450⁷: Հինգերորդ եւ վեցերորդ խումբը թարգմանութեան փորձեր են լատին Աստուածաշունչէն Միարանոզ Եղբարց շրջանին:

Մարկոսի Աւետարանի այս ԺԶ. 9—10 համարները կը կազմեն Աւետարանին կանոնական կամ սովորական վերջաւորութիւնը: Սովորական կ'անուանենք, որովհետեւ կան նաեւ բազմաթիւ հայ ձեռագիրներ, որոնց մէջ Մարկոսի այս ԺԶ. 9—20 համարները բոլորովին դուրս թողուած են, վերջակէտը գնեւ թ. ԺԶ. 8 համարի «զի երկնչէին» բառէն հտքը⁸:

Յոյն քանի մը ձեռագրերու մէջ Մարկոսի այս սովորական վերջաւորութիւնէն զատ կամ անոր տեղը կը գտնենք ուրիշ կարգի աւանդուած վերջաւորութիւն մը⁹: Նոյնը կայ նաև ինչ ինչ Խպտական, Հարկեան-Ասորի եւ Սահրակական ձեռագրերու մէջ¹⁰: Ասոր հայերէն թարգմանութիւն մը ցայսօր անձանօթ էր:

Այս պատճառով ալ մասնաւոր ուշադրութիւնս դրաւ թաւրիզի Հայերէն Չեռագրաց Ցուցակին մէջ էջ 88¹¹ ծանօթագրութիւն մը, ուր Հ. Աճառեան ընթերցողի ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ գրչագիր աւետարանի մը Ղուկասու նորաձեւ վերջաւորութեան մը վրայ:

Չեռագիրն է Աւետարան, թ. 17 (Մասնաւոր անձանց 26 × 17.5 × 2 հրմ. մեծութեամբ, անթուական. ամէն դէպքին ԶԶԴ (1535) թուականէն շատ յառաջ գրուած, խոշոր բոլորակի, անկազմ, բոլորովին քայքայած վիճակի մէջ, որ «կարելի է միայն հատակոտոր համարել», գրիչն անձանօթ. «Չեռագիրս մինչեւ 1904 ամառը կը գտնուէր Թաւրիզի մօտիկ Մուսամբար գիւղի Աներե-

³ Հ. Սուրբեան, Բաղմալէյ 1878, էջ 212:
⁴ Մ. Տէր Մովսէսեան, Պատմութիւն Ս. Գրոց հայկական հին թարգմանութեան (տուսերէն), էջ 202:
⁵ Մ. Տէր Մովսէսեան, անդ, էջ 132—135:
⁶ Հ. Յ. Տաշեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Միխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 910 եւ 937:
⁷ Հ. Յ. Տաշեան, անդ, էջ 921:
⁸ Չօհրապեան, Աստուածաշունչ, էջ 682, ծանօթութեան մէջ:
⁹ D. E. Nestle, Novum Testamentum Graece, Stuttgart 1945¹⁸, էջ 137:
¹⁰ M. J. Lagrange, Evangile selon Saint Marc, Paris 1942, էջ 457—458:
¹¹ Տղ. Վիեննա 1910:

ւոյթ կոչուած մատուին մէջ, իսկ այժմ սեպհականութիւնն է Պր. Արմենակ Աղասեանի, որ մովէ բորբոքուելով վառած ժամանակ ազատած է սոյն ձեռագիրը եւ տուն բերած է»:

Բարեբախտաբար Ղուկասու այս նորանշան վերջաւորութեան բնագիրը ամբողջապէս հրատարակուած է ցուցակին մէջ, էջ 88:

Ամենեւին տարակոյս չի վերցնել, թէ Ղուկասու աւետարանի վերջը անցուած այս կտորը, ուրիշ ազգերու քով արգէն շատոնց ծանօթ Մարկոսի կարգ ըսուած վերջաւորութիւնն է, որուն հայերէն թարգմանութիւնը ցայսօր չէր գտնուած:

Ահաւասիկ բնագիրը յոյն¹², ասորի¹³ եւ լատիներէն¹⁴ թարգմանութիւններու հետ համագրուած:

«Եւ զամենայն համառատագոյն պատմեցին այնցիկ որք էին ընդ Պետրոսի: Յետ այսորիկ ինքն Յիսուս յարեւելից մինչեւ ի մուսու արեւու առաքեաց եւ ետ ի ձեռս նոցա գաստուածային զանապալան քարոզութիւնն յախտեցական փրկութեան ամենայն արարածոց յախտեանս ամէն:»

Πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐζήγγειλαν. Μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς (νοմանք + εφανη) ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι (νοմանք μεχρὶ) δὺσεως ἐξεπέστειλεν δι' αὐτῶν τὸ ἱερόν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας (νοմանք + αμην).

Ըստ Վիեննայի Միխիթարեանց թ. 1230³ եւ Էջմիածնի թ. 37⁴ գրչադրերը, չորրորդ՝ Էջմիածնի թ. 36⁵, հինգերորդ՝ Վիեննա թ. 442 եւ 463⁶, վեցերորդ՝ Վիեննա թ. 450⁷: Հինգերորդ եւ վեցերորդ խումբը թարգմանութեան փորձեր են լատին Աստուածաշունչէն Միարանոզ Եղբարց շրջանին:

Omnia autem quaecumque praecepta erant eis, qui cum Petro erant, breviter exposuerunt. Post haec et ipse Iesus adparuit et ab oriente usque in occidentem misit per illos sanctam et incorruptam praedicationem salutis aeternae. Amen.

Ինչ համեմատութիւն ունի հայ թարգմանութիւնը յոյն, ասորի եւ լատին բնագիր-

¹² Nestle, անդ, էջ 137:
¹³ J. White, Oxonii 1778: Ասորիերէն բնագիր համար մասնաւոր շորհակալութիւն կը պարտի չնովմի Biblica հաստատութեան:
¹⁴ Lagrange, անդ, էջ 458:

ներու հետ: Բնագրերու մօտէն բարդատու-
թիւնը իրարու հետ, ի յայտ կը բերէ բաւա-
կան ո՛չ աննշան անհամաձայնութիւններ
հայերէն թարգմանութեան հետ: Հայերէնին
մէջ «Եւ զամենայն» բացատրութիւնը շատ
աւելի ընդարձակ նախադասութեան մը ամ-
փոփոմն է, որ կը գտնուի միւս թարգմա-
նութիւններուն մէջ հաւասարապէս՝ «Եւ գա-
մենայն գլանն հղեալսն (գիրամայեալս)»
Երկրորդ նախադասութեան մէջ հայերէն
թարգմանութեան իմաստը խանգարուած է
«ետ»ի ներկայութեամբ. կա՛մ է «եւ ետ ի
ձեռս նոցա» եւ կա՛մ «առաքեաց ի ձեռս նո-
ցա»: Միւս թարգմանութիւններուն մէջ «ա-
ռաքել» բառը գործածուած է, եւ ո՛չ մէկուն
մէջ «յանձնում» մը կայ որ արդարանար «ետ»
ձեւը: «Ի ձեռս նոցա» աւելի ոճական է,
կրնար ըլլալ հասարակ ձեւով եւ «նքօք»:
«Աստուածային քարոզութիւն» մակդիրն ալ
ուղիղ եւ ճշգրիտ գաղափարը չի տար, յու-
նարէնն եւ լատիններէն «աւրբ քարոզութիւն»
կ'անուանեն, իսկ ասորին թարգմանած է
«Բահանայական քարոզութիւն»: Միայն հայե-
րէնի յատուկ է «ամենայն արարածոց յաւի-
տեանս ամէն» յաւելուածը:

Ըստածներէս կը հետեւի, թէ մեր ձեռքն
եղած այս հայ թարգմանութիւնը ծնունդ մը
չէ ո՛չ այսօրուան յունարէնէ, ո՛չ ասորերէնէ
եւ ո՛չ ալ լատիններէն: Գոնէ դրական հիմ-
նակէտ մը չենք գտներ ազգակցութիւն մաս-
նանշելու: Կը կարօտինք երկրորդ օրինակի
մը, որ ճշգրէր ընթերցուածին հարազատու-
թիւնը:

Հայերէն թարգմանութիւնը ինքնիրեն
առնելով, լեզուական բնոյթը թոյլ չի տար
զայն ոսկեղինիկ դարը դասելու: Գլխաւոր
գոտարութիւնը կու տայ «աստուածային»
մակդիրին կազմութիւնը որ խորթ է ոսկե-
դարու թարգմանչի մը համար: Ուղիղն ըլ-
լալու էր աստուածեղէն կամ գոնէ աստուա-
ծական: «Պատմեցին այնոցիկ որք էինն ընդ
Պետրոսի» նախադասութիւնը դասական մա-
տենագիր մը պիտի չըջէր «պատմեցին որոց
էինն»:

Մարկոսի կարն վերջաւորութեան բնա-
գրական ուսումնասիրութիւնը եկած է այն
համոզումին, թէ ասոր բնագրին հայրենիքը
եղած է Եգիպտոս¹⁵: Թէ ի՞նչ ճամբով հա-
սած է ան Հայոց, կը մնայ անձանօթ:

¹⁵ Lagrange, անդ:

Անձանօթ են նաեւ հայ մատենագրու-
թեան մէջ կոչումներ այս կարճ վերջաւորու-
թենէն, որմէ կը հետեւի թէ ան չէ ճանչ-
ցուած ազգին կողմէ:

Անմեկնելի է դարձեալ այն կէտը թէ
ի՞նչպէս, ի՞նչ պարագաներու ազդեցութեան
տակ Մարկոսի ընծայուած այս մասը անցած
է հայերէնին մէջ Ղուկասի աւետարանին
ծայրը:

Հ. Օ. ՍԵՔՈՒՂԱՅ

ՊԵՏՐՈՒԹՅՈՒՆ ԼԵԶԱՐԵԱՆ ՏՈՒՄԻ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՐՈՒՄԳՆԵՐ)

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Մ Ա Ս

Աշխատասիրեց՝ ՅՈՎ.ՍԷՓ ԹԱԴԻՍՅԱՆ

(Շարունակութիւն)

Բ.

ԿՈՄՍ ՅՈՎ.ՀԱՆՆԵՍ ԼԱԶԱՐԵԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յովհաննէս Լազարեանը, շնորհիւ իր
մեծարժէք, բեղուն ազգային հասարակա-
կան-քաղաքական գործունէութեան, պա-
տուաւոր տեղ է բռնում 18րդ դարի հայ քա-
ղաքական ազատագրական շարժման ուսմի-
րանքի շարքում: Նա հանդիսանում է շա-
րունակողը Իսրայէլ Օրիի, Յովսէփ Էմինի
սկսած աշխատանքների Հայաստանի ազա-
տագրութեան համար ասիական բարբարոս
իշխանութիւնների անարդ լծի տակից:

Բայց Յովհաննէս Լազարեանը, որպէս
նուրբ քաղաքագետ ու մեծ տակտի տէր գոր-
ծիչ, ձեռնամուխ չի լինում իր ազգային
նպատակների իրագործման մէկէն ի մէկ, այլ
իր աշխատանքները տանում է աստիճանա-
բար, միշտ յարմարելով ժամանակի պայ-
մանների եւ իր գերքի ամրապնդման:

Նրա հասարակական-քաղաքական գոր-
ծունէութեան զրգապատճառները պիտի
փնտռել ամենից առաջ նրա մանկութեան
օրերին ստացած տպաւորութիւնների մէջ,
որոնք անջնջելի հետքեր են թողել նրա հո-
գու վրայ:

Մանուկ հասակում նա ակնատես է
եղել այն խժոժութիւններին. որոնց ենթակայ
է եղել իր ծննդավայրի, Ն. Ջուղայի, հայ
հասարակութիւնը, ի մէջ առեալ նաեւ իր
հարազատներին ու ազգականներին: Այնու-
հետեւ նա յաճախ լսել է իր հօրից այն բոլոր
հալածանքների ախուր պատմութիւնները,
որոնց մէջ վառ գոյներով նկարագրուած են
եղել հայ ժողովրդի քաջած տառապանքները
մահմեդական իշխանութիւնների ծանր լուծի
տակ: Այս ամէնը մանուկ Յովհաննէսի վառ
իշխողութեան մէջ խորապէս տպաւորուած,
հանդիսա չեն տուել նրան երբեք:

Ապա կրթութեամբ ձեռք բերած ծանօ-
թութիւնը Եւրոպական քաղաքակրթութեան
ու մշակոյթի, ու նաեւ Ռուսաստանի պատ-
մութեան հետ, ինչպէս եւ իր դարաշրջանի
մութեան հետ, խնչպէս եւ իր դարաշրջանի
մարդ-անհատի անկապտելի իրաւունքների,
այլ եւ ազգերի ազատութեան մասին, —
ստեղծում են այն հաստատուն պատուան-
դանքը, որի վրայ եւ հիմնուած է Յովհ. Լա-
զարեանի ապագայ քաղաքական գործունէու-
թիւնը:

Գտնուելով Ռուսաստանի քաղաքական
կեանքի կենտրոնում, մշտական շփուելով
ռուս եւ եւրոպական քաղաքական գործիչ-
ների ու գիւնապէտների հետ, աչալուրջ հե-
տեւելով ժամանակակից քաղաքական կեանքի
իրադարձութիւնների ընթացքին, նա առիթ
չէր փախցնում իր նպատակների ու բաղ-
ձանքների իրագործման համար հող պա-
տրաստելու, իսկ այդ նպատակներն ու բաղ-
ձանքները միշտ էլ ուղղուած են եղել մի
բանի՝ քեթեւացնել իր ազգի կրած տառա-
պանքները ու տալ նրան խաղաղ ապրելու եւ
աշխատելու հնարաւորութիւններ:

Եւ պիտի ասել, որ Եկատերինա Բ.
կայսրուհու օրով առիթների պակասութիւն
չկար:

Ռուս-տաճկական երկու պատերազմները,
Հարաւային Ռուսաստանի՝ «Նովորոսիայի»
նուաճումը մինչեւ Ազով ծովի ափերը Ղրիմի
զրաւումը. լաւագոյն առիթները եղան Յովհ.
Լազարեանի համար:

Օղտագործելով իր բարձր գերբը, իր
սերտ կապերը ու բարեկամութիւնը պետա-
կան ականաւոր եւ ազդեցիկ գործիչների
հետ, ապա յինուելով կայսրուհու անխախտ

բարեհաճ վերաբերմունքի վրայ դէպի իրեն,
նա քարոզում ու համոզում էր ամենքին, որ
Ռուսաստանի պետական կենսական շահերը
պահանջում են խրախուսել տաճկահայերի ու
պարսկահայերի գաղթը դէպի Ռուսաստան:

Հայերը, ասում էր նա, խաղաղ եւ աշ-
խատասէր ժողովուրդ են, բնակութիւն հաս-
տատելով Ռուսաստանի նորանուած հարա-
ւային ընդարձակ, բայց ամայի ու խոպան
տափաստանները, կարճ ժամանակամիջո-
ցում կը չնայեն երկիրը, կառուցելով քա-
ղաքներ ու գիւղեր, զարկ կը տան արդիւնա-
բերութեան եւ ներքին ու արտաքին առեւ-
տուրին, մասնաւորապէս Արեւելքի երկիր-
ների հետ, որոնք նրանց լաւ ծանօթ են եւ
ուր ունին կապեր. այդպիսով նրանք մեծա-
պէս կը նպաստեն ո՛չ միայն իրենց նոր հայ-
րենիքի տնտեսական բարգաւաճման, այլ եւ
տարածելով Ռուսաստանի քաղաքական ազ-
դեցութիւնը, կը բարձրացնեն ռուս պետու-
թեան հմայքը ամբողջ Արեւելքում:

Յովհ. Լազարեանի այս քարոզչութիւնը
նպաստաւոր հող գտաւ Եկատերինա Բ.
կայսրուհու վարած արտաքին քաղաքակա-
նութեան մէջ, որն ո՛չ այլ ինչ էր, եթէ ոչ
Պետրոս Մեծի արտաքին քաղաքականու-
թիւնը. կայսրուհին իրեն համարում էր
Պետրոս Մեծի գործի շարունակողը, իսկ այդ
գործը ունէր մի գերագոյն նպատակ՝ նուա-
ճելով Կասպից, Սեւ եւ Ազով ծովերին կից
հողամասերը, ճանապարհ հարթել դէպի
Արեւելք, դէպի Ովկիանոսները, դէպի իր
ստասպերական հարստութիւններով հռչա-
կուած Հեղկաստանը՝ Ռուսաստանի արտա-
քին առեւտուրի համար:

Եւ Յովհաննէս Լազարեանի քարոզչու-
թիւնն ու այդ ուղղութեամբ թափած ջան-
քերը ո՛չ միայն ի գուր չանցան, պակուե-
ցին կատարեալ յաջողութեամբ, այլ եւ տուին
մեծ արդիւնքներ:

Եւ սկսուեց տաճկահայերի ու պարսկա-
հայերի, ինչպէս եւ Արեւելեան Հայաստանից
հայերի գաղթը դէպի Ռուսաստան, ուր
նրանք սիրով հիւրընկալուած էին: Մի-երկու
տասնեակ տարիներում ծնունդ առան մի
չարք հայկական առեւտրական կայաններ՝
քաղաքներ ու գիւղեր:

Բայց բաւական չէր ժողովրդին զրաւել
ու բնակեցնել ամայի ու խոպան վայրերում:
Անհրաժեշտ էր նաեւ նոր բնակիչներին տալ